

Hökmarks historia och utveckling.

Många hökmarksbor med mig har väl frågat sig hur gammal är byn. Bronsåldersrösen som ligger väst om byn vittnar om att folk har funnits i trakterna för c:a 4000 år sedan. På grund av landhöjningen var landskapet vid den tiden ett skärgårdslandskap och det är väl troligt att de som ligger begravda i rösen tillhörde ett folk som främst livnärde sig på jakt och kanske förde en nomadiserande tillvaro. Några boplatser från den tiden har man inte upptäckt i Lövånger (utom möjligtvis i Vebomark).

Att det funnits en befolkning före vikingatiden (då en hamnanläggning antagligen fanns i Mångbyn) tror jag namnet Kräkånger vittnar om. Namnet Kräkånger är fornnordiskt och betyder "Krokviken". Denna vik kan man föreställa sig genom att studera höjdkurvorna på Lantmäteriets Terrängkarta. Kräkångersviken var en smal havsvik som gick från Avan (som då låg under vatten) söderut mot nuvarande byn Lövsele (Kräkånger). Av viken återstår nu en liten avsnörd tjärn, vars namn är Selet, och vars yta ligger på c:a 13 m höjd. Det måste alltså vara c:a 1400 år sedan Kräkånger var en havsvik. Byn vid viken har väl kallats Kräkångersbyn och så småningom bara Kräkånger (precis som Lövånger betyder Läviken och alltså egentligen är ett vattendrag). Att namnet Kräkånger har bevarats till våra dagar måste betyda att det bott eller vistats folk i trakten oavbrutet sedan den tid som viken existerade. Om det varit något längre avbrott i bebyggelsen föreställer jag mig att nybyggarna inte hade känt till att orten haft ett namn som hänförde sig till en havsvik.

Folktätheten var antagligen mycket låg fram till 1300-talet. Västerbotten räknades ju till Hälsingland (eller den hälsingska lagsagan) och besöktes säkert sommartid av hälsingar som fiskade och jagade säl. Den kolonisation som kom igång runt 1300 hade flera orsaker. Folkökningen i södra Norrland gjorde det antagligen nödvändigt att några flyttade ut till obebodda trakter. Nybyggarna var också befriade från skatt och krigstjänst och antagligen uppmuntrades kolonisation av övre Norrland för att förekomma ryssarna, som ju i freden i Nöteborg 1323 ville dra gränsen från Finska Viken rakt mot Bjuröklubb.

Under 1300-talet hade folkmängden ökat så pass att Lövånger bröts ut ur Skellefteå socken och fick eget kapell någon gång strax efter 1350. Jag skulle tro att Mångbyn var ett befolkningscentrum; därom vittnar väl lämningar efter en borgliknande byggnad som ligger i södra änden av byn. Spåren efter en hamnanläggning antyder att, med tanke på landhöjningen, Mångbyn måste ha varit befolkad redan under vikingatiden. Gammelbyn bör också vara lika gammal. OBS! Byn Gammelbyn sträcker sig fram till Strömmen i Lövångers samhälle.

Bynamnet Hökmark.

I Västerbotten är ortnamn på *-mark* ganska vanliga. Det är en namntyp som inte finns i södra Sverige. *Mark*-orterna ligger antingen en bit in i landet eller längs älvdalar. Ordet *mark* hade och har ju fortfarande i vår dialekt litet av betydelsen "obygd" i sig. Jfr uttrycket *oppi marka*. Enligt Ulf Lundström vid Skellefteå Museum skulle "mark" ha betydelsen "skog, nybygge i skog".

Förleden i mark-namnen är ofta ett mansnamn; i Hökmark utgörs den antagligen av namnet Höke eller Hök. Den förste nybyggaren skulle alltså ha varit Höke. Kanske flyttade han ut från Mångbyn eller Bodan.

I Lövånger II uttrycker Gösta Holm en viss tveksamhet till namnbildningen. Han menar att byn borde i så fall ha hetat Höksmark i analogi med bynamnet Höksböle i Piteå. Han anför dock också exempel på bynamn där genitiv-s fallit bort.

Namnet Hökmark har genom tiderna skrivits på olika sätt. I Johan Nordlanders avskrift av Jordaboken 1543 ges exempel på olika skrivningar av bynamnet under 1500-talet; Höckmark, Högmark, Högsmark, Högxmarc och Höckmarck. Under den tiden fanns inga vedertagna stavningsregler och man hade svårt att skilja på "g" och "k". Om man betänker att den äldsta delen av byn antagligen är höjdsträckningen "Backen", förefaller det inte otänkbart att förleden i bynamnet skulle vara "hög". Dock bör vi ha i minnet att den äldsta kända skrivningen är från 1477 då namnet skrivs Hökamark.

Byns ålder.

Det finns två indikationer på att byn måste vara ganska gammal. För det första var byn stor redan under Gustaf Vasas tid. Vid skattläggningen 1540 var Hökmark den största byn i socknen med hela 20 bönder. (Detta kan jämföras med antalet gårdar vid slutet av 1600-talet som var 16.) Den andra indikationen på byns höga ålder är att den till namnet första kända lövångersbon var en hökmarkare. År 1477 får nämligen Niklis (Nils) Gulleesson i Hökamark och Per Andersson i Boda (Bodan) böta vardera 40 mark (+ 2 mark i rättegångskostnader) i Stockholm för olaga handel. Byn bör väl ha varit någorlunda stor för att producera en köpman.

I en liten skrift om Västerbotten, som ett studieförbund givit ut, berättar journalisten Sandström att vissa mark-byar, vilka som förled har ett förkristet mansnamn (som Höke), antagligen bildats under förkristen tid. Jag tycker att det inte är otroligt att, eftersom Mångbyn har en förkristen historia, den första bosättningen i Hökmark gjordes under förkristen tid (före år 1300).

Den första kartan över byn ritades 1698. Bebyggelsen som ritats ut utgörs av 16 gårdar och den har samma utsträckning som idag, då den sträcker sig från nr 12 (Oskar Lundströms) i sydost, "Lonn" i sydväst, Missjögården (Leif Fredrikssons) i nordost och nr 4 (Kennet Lundgrens) i nordväst. Bebyggelsen var utspridd men på sydvästsidan av Backen finns ett uppodlat område med smala tegar. Tydligt hade alla gårdar en liten åkerlapp i detta område. Det skulle kunna visa på reminiscenser från ett äldre skiftessystem kallat solskifte, där varje gård hade en liten bit av varje markområde. Ett liknande område som var uppdelat i många smala strimlor låg i slutningen på östra stranden av Hundtjärn. Antagligen var dessa områden speciella på något sätt. Kanske var inte så frostkänsliga och därigenom skulle alla vara försäkrade om åtminstone en säker skörd

Fö fanns små åkerlappar i närheten av alla gårdar. Större delen av det som idag är uppodlad mark var 1698 slåtteräng, som gav vinterfoder. Även den var naturligtvis uppdelad och varje gård hade ett antal områden. Det märkliga är att dessa ängsområden kunde ligga väldigt långt från respektive gård. T ex har gården nr 7 vid Missjön ett ängsområde väst-i-byn, på gränsen till Bissjön.

Kartan från 1698 är alltså ritad över 300 år efter att byn fick sin första inbyggare men jag tror man utifrån den kan anta att den äldsta delen av byn är Backen. Höjdsträckningen är lämplig för gårdsplatser och sydvästslutningen är lämplig åkermark. Kanske var det så att, när

hemman delades och ena parten flyttade ut till en ny plats, att denne fick behålla en markplätt i åkern vid Backen.

1700-talet.

Under 1600- och inledningen av 1700-talet skedde ingen befolkningsökning. Anledningen var naturligtvis att de många krigerna dränerade befolkningen på unga män. Antalet gårdar var konstant men vissa var tidvis som det hette "öde". "Öde" betydde att hemmansinnehavaren inte kunde betala den skatt som låg hemmanet. Hemmanet kunde då övertas av någon som uppgav sig kunna betala skatten. Detta innebar nog inte att gården var obebodd – vanligtvis bodde änkan och barnen kvar.

En annan anledning till att antalet gårdar inte ökade var att hemmansdelningar inte tilläts när brukningsenheterna riskerades att bli för små. Det innebar att en viss del av befolkningen var sk "inhyses". (Under 1800-talet skulle de ha kallats torpare eller backstugusittare).

Efter Karl XII's förödande fälttåg inträdde en tid av återhämtning även om några krig mot Ryssland och Preussen (Hattarnas 1741-43 och 1757-62), Gustaf III's 1788-90 och finska kriget 1808-09) krävde sin tribut i form av soldatmaterial. Under slutet av 1700-talet blev också möjligheterna att dela hemman liberalare. Under mitten av 1700-talet var antalet hemman 16 men blev under slutet av århundradet några fler genom hemmansdelningar.

Jordrannsakingen 1750.

1750 gjordes en sk jordrannsaking i Lövångers socken (redovisad i årsboken Västerbotten 1937, sid 33). Den innebar en inventering av varje hemman – byggnader, arealer för åker och äng, djurbesättning m m. Här får vi uppgifter om den odlade jordarealens storlek. Med en tunna utsäde besådde man ett tunnland = c:a 0,5 hektar. Byns totala utsäde uppgavs vara 60 tunnor, dvs man besådde 30 hektar. Eftersom en stor del av arealen låg i träda kan man kanske antaga att den odlade arealen var c:a 50 hektar. Dessutom hade man ängsmark med en areal som säkert var mångdubbelt större. Detta kan jämföras med den odlade arealen vid Laga Skiftet på 1860-talet. Då var den sammanlagda arealen av "åker och lindor" 212 ha, "äng" 294 ha och "odlingsmark" 85 ha. (Med odlingsmark" tror jag man menade mark som kunde odlas upp.) Vid mitten av 1900-talet låg antagligen den odlade arealen kring 500 hektar. En stor del av det som nu är odlad jord var under 1700-talet äng och gav hö för vinterfoder. En stor del av vinterfodret hämtades därtill från myrslåttern.

Totala antalet hästar var 16 (1 per gård) 1750, antalet nöt 198 och antalet "små kreatur" (får, getter, svin?) 284. De 5 soldattorpen hade väl också några kor, får och getter. I mitten av 1900-talet fanns i byn c:a 50 hästar och c:a 400 kor (enligt en studiecirkel i Vuxenskolan).

1800-talet.

Under 1800-talet skedde 2 skiftesreformer vilka ger information om antalet gårdar och brukade arealer. Vid Storskiftet 1810 hade antalet hemman ökat till 27. Arealerna har jag dock inte kunnat utläsa. Skogen var fortfarande oskiftad.

Vid Laga Skiftet, som var klart 1871, var antalet hemmansägare 42. Tillsammans med 5 soldater hade de, som nämnts, en sammanlagd areal av: "åker och lindor" 212 ha, "äng" 294

ha och ”odlingsmark” 85 ha. Nu var skogen också skiftad och fördelad på hemmansägarna. Torparna disponerade nu ingen egen mark utan de fick sluta kontrakt med markägarna.

1900-talet.

Från 1600-talet till mitten av 1900-talet skedde en nyodling som medförde att 1950 var den odlade jorden större än arealen för åker och äng under 1600-talet. Den odlade arealen var 1950 ungefär dubbelt så stor som 1870 (c:a 500 ha). Som exempel på en stor nyodlingsinsats kan man nämna Kalle Lundström (1877 – 1948). I hans dödsruna kan man läsa att han under sin tid ”flerdubblat odlingsarealen”.

Antalet hemman ökade också. Västerbottens Läns kalender 1925 (c:a 1922 års statistik) anger antalet hemman till 51. Vuxenskolans studiecirkel anger antalet jordbruksfastigheter 1945 till 64. Då var fortfarande samtliga fastigheter aktivt brukade. Vid 1900-talets slut hade ett antal fastigheter slagits ihop. Flertalet fastighetsägare var passiva ägare. Ett fåtal bönder brukade deras mark så den brukade arealen var fortfarande stor.

Vuxenskolans studiecirkel ”Din bygds framtid” hölls under mitten av 1970-talet. De redovisar följande tabell över byns befolkning.

	1945	1960	1975
Antalet personer totalt	355	331	181
därav barn under 16 år	123	93	26
Personer över 65 år	38	29	43

Jag skulle vilja att någon som bor i byn och känner folket i byn skulle komplettera tabellen med uppgifter för år 2000 (2005?).

Anund Lindholm

Litteratur:

1. Lövångersboken, delarna I och III.
2. 1543 års Jordabok, med anmärkningar. Utgiven av Johan Nordlander 1905.
3. Jordrannsaking i Lövångers socken 1750, redovisad i årsboken Västerbotten 1937, sid 33.
4. Geometriska beskrivningar över Hökmarks bys ägor 1898 resp. 1769.
5. Karta och protokoll från Storskiftet 1810.
6. Karta och protokoll från Laga Skiftet 1871.
7. Västerbottens Läns kalender 1925 (c:a 1922 års statistik).
8. Rapport från Vuxenskolans studiecirkel ”Din bygds framtid” hållen i Hökmark under mitten av 1970-talet.